

צפורה ודוד טלשייר

בריהה ועמלץ שמה

בשנים האחרונות מתפרסמות מזמן לאזמן ידיעות באמצעות התקורת על עמלצים הפוקדים את חופי ארצנו "מיין מסוכן מאוד לאדם. תוקף סיירות על נסעהין". נמצא במקומות שני ברשימה העולמית של קרישים התוקפים בני-אדם. במפרץ אילת אירעה תקיפה אחת בשנת 1974" – כך מסכם לב פישלזון את תיאורו של העמלץ, באנטזיקלופדיה החיה והצומח של ארץ ישראל.

המבקש למצוא את שורשי השם **עמלץ** במקורותינו או בלשונות אחרות יעלה חרס בידו. לא רבים היודעים כי העמלץ זהה, הנודע בין חובי הטבע כבן למשפחת קרישים, קיבל את שמו מהצעת תיקון לנוסח של כתוב מקראי קשתה.

a. מקורות של השם **עמלץ**

באחד ממזמורי תהילים מתווארת גדולת האל בתמונה מיתולוגית ידועה (השוואה עוד ישעה נא, ט; תהילים פט, יא-יב; איוב כו, יב-יג), המציג את מלחתו במלחמה הים ובבני לוייתה:

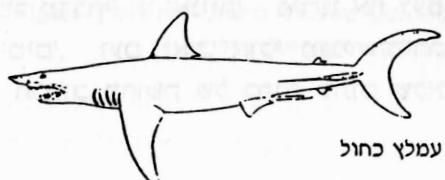
אַתָּה פֹּורֶת בְּעֵזֶךְ יְם / שְׁבָרֶת רָאשֵׁי מִנִּינִים עַל הַמְּפִימִים
 אַתָּה רְצַצֵּת רָאשֵׁי לֹוִיתָן / תַּתְגַּנוּ מַאֲכֵל לְעֵם לְצִיִּים
 אַתָּה בְּקַעַת מַעַיְן זָנָחֵל / אַתָּה הַזְּבַשֵּׂת נְהֻרוֹת אַיִּתָּן.

(תהלים עד, יג-טו)

מה פירושו של הסוגר בפסוק האמצעי? האל ריצץ ראשיו לויתן ונתנו מאכל – למי? מהו **לְעֵם לְצִיִּים**? הכתוב אינו מחומר מצד התחריר והמיilon. על פי המשמעויות המקובלות של צי – "יצור מדברי או 'אנייה'" – פירשו את **לְעֵם** "שוכני מדבר" או "עובד ימים". עם זאת, אולי מפני החזרה המבידה על למ"ד היחס, הותיר הכתוב תחשוה של כתוב סתום שלא הצליחו להגיע אל חקרו.

עמנואל לעף (I. Löw), אביר הלקסיקוגראפים בשדה הביוווגיה, הציע במכتب אל פרלס (F. Perles) מיום 30 בדצמבר 1923 קריאה שונה של היצירוף לעט **לצ'יטס** המבוססת על חלוקת מילים שונה: **לעַמְלָץ יִם** – בהוראת 'כריישים'. הצעת התיקון המבריקה הזאת מסתברת מאוד על פי ההקשר ותוקן החزو: האל ריצ' ראייז לוייתן ונתנים מאכל לטורפיים. התיקון עצמו כרוך בהთערבות מזערית בטקסט. אין פה אפילו שינוי של אות אחת, אלא רק חלוקה שונה של האותיות למילים. תיבת **יס** שהובנה כסימות הרבים **יס** נקבעת עוד, ככל הנראה, בעמוס ו, יב: **"הַיּוֹצֵן בְּסֶלֶעֶן סְוִסִים, אֲםִ יְפֻרֹשׁ בְּבָקָרִים."** מן הסתם יש להפריד את המלה האחרון לשתיים ולקרוא: "אֲםִ יְחִרּוֹשׁ בְּבָקָרִים", שהרי מה פלא בברקים חורשים. אך מה סמך למלה המוזרה **עַמְלָץ**? להיות שלא נודע שורש רבעי כגון זה בלשון מן הלשונות, cuius לעף גיאزان מושרש לתל-עיצורי בלווית עי"ן תחילית. הוא סמך את המלה על השורש העברי מ-ל-ץ (ملץ), שהוראותו להיות חלקלק, ועל צורת שם התואר **אמלץ** (מלץ) שפירשו 'חלקלק', והעלאת את הסברה שכ-נטפנו הכרישים על שום עורם החלק.

אשר לעי"ן התחלית, כבר הצביע ברוקלמאן (Brockelman) על מעתק אל"ף לעי"ן בסביבת הגאים נחצאים וצליליים בשפות השמיות, והס (J. J. Hess) הבהיר דוגמאות כאלה מן העברית. על בסיס זה טען קלר (L. Köhler, 1945), שמקורו של העופבר העברי הוא *אכבר, באלא"ף תחילית, ככלומר 'כבר', כינויו של הירובע, מין עבר גдол, באכדיות: **akbaru**. חיים רבין הצביע לפירוש את השם *אכבר כלשון סגי נהרו, ונתכחנה בה העובר על שם קטנותו דזוקא. גם את השם עקרוב פירש קלר באופן דומה: שם זה נוצר מן *אקרוב, ככלומר היוצא לקרב. ובדרך דומה – טען קלר לאחר זמן (1950) – נולד **עַמְלָץ** מן *אמלץ. הצעת לעף שבתה את לבו של קלר, וכבר ב-1925 כינה אותה 'פשוטה וمبرיקה' ושיבצתה כעד עצמאי במילונו (1953), ומשם מצא הערך **'עַמְלָץ'** את דרכו גם למהדורה החדשה המעובדת של מיליון זה, שהוא החദש במילוני המקרה שלמים (W. Baumgarten, 1983). כך קנה לו העמלץ שביתה אצל חוקרי המקרה.

עמלץ כחול

הצעה יפה, אך קשיים בצדה, כפי שהשכל להראות ג'יימס בר (J. Barr) ראשית, לא נמצאה עד כה עדות בלשון מן הלשונות לקיומה של המלה עמלץ. שניית, מעתק אל"ף לעי"ן בעברית בסביבה פונטית צאת עדין מהכח לביסוס. ושלישית, נזרוי השורש מ-ל-ץ בעברית מוסבים על דגימות בהקשר מוגבל אחד: הם מצינינם את חלקളותם של הדגים החומקיים מן הידים, ואין לכך נגיעה אל הכריש. מכל מקום, אין הערבית העתיקה מספקת עדות לכך שם הנגזר מן השורש מ-ל-ץ מצין סוג כלשהו של דג. אמן מעולף (Malouf A.) במילונו הזואולוגי המודרני, ציין כי *ملצָה* (ملصلة) היא תחש, *gongoung*, מן הסתם על שם ערוו החלק, אך ברי שאגם במסובות הימים נקבע בעברית שם מן השורש זהה לאחד הדגים אין בכך הקרוב את הגיזון הזה.

בנוגג שביעולם, גם אם יש הסכמה בין החוקרים על הצעה לתקן טקסט, אין הדבר יוצא מתחום המחקר ההיסטורי. כך, למשל, נודע זה שננות דור, שפסג באוגריתית הוא זיגוג, ציפוי הזוגיות על גבי כלי חרס (גלאזורה), ועל פי זה הציעו קריאה חדשה לפסוק מס' 18: "פֶסֶף סִיגִים מֵצְפָה עַל חֶרֶשׁ – שְׁפָתִים דְלָקִים וְלֹבֶב רַע'" (משלי קו, כג). תחת שתי התיבות פסף סיגים הציעו לקרוא תיבה אחת: **כְסִפְסָגִים**. הפסוק מתබאר אפוא כך: כמו ספסגים (ים), זיגוג המצפה את החרס שמתוחתי, כן שפתים לוהטות יכולות לכנות על לב רע (גיאנזרג ואולבריריט). ניתן היה להשתמש בפסג בעברית שלנו לציוו 'גלאזורה', אך למורות זאת לא נזקקו מחדשי הלשון עד כה למונח זה, והוא נותר נחלת המחקר ההיסטורי. לא כן מקרה העמלץ.

ב. העמלץ על ספה של העברית

יהודית גרויזנסקי-גור תרמו מכראת לעיצובה של המילונות העברית במחצית הראשונה של המאה העשeries. בין השאר, הוא הראשון שהנחייך דרך שיטה במילוניו סימונו מיוחד לציוו תקופת הלשון שנכנסו בה המלים על משמעויותיהם החדשות אל העברית. והנה כבר בשנת 1934 כלל גור את **עמלץ** במילונו.

אליבא דgor, המלה **עמלץ** נכנסה לעברית בדורות האחרונים, מקורה בסוריית ומשמעותה 'דג גדול טורף בים, סקלידיה' (בהערה פורט גור את שמותיו של 'הכריש' בלשונות זרות). והוא מוסיף: "ויש מפרשין על פי זה את הפסוק – מתנוו מאכל לעם לציים – תה' עד, יד, כאילו כתוב לעמלציים".

דרך ההציגה הזאת טוענה ומטעה מכמה סיבות: א. גורחרג ממנהגו וצין כאן את מקורה של המלה, אך אין מלה זאת או דומה לה בסורית (או בכל לשון אחרת); ב. גורף את היצירות: לפידבריו המלה ידועה בלשון שמיית עתיקה, ועל סמך זה תיקנו ופירשו את הכתוב בתהילים. למעשה, נקודת האחיזה היחידה לקיומה של המלה היא הצעת התיקון "עלמלצי ים"; ג. גורף קבע את ניקודיה והגייתה של המלה: **עַמְלָץ**, הלמ"ד בצרה. אמונם מן הצורה המוצעת כמקורית, לעמלצי ים, אפשר לשזר את תנועת הברה האחיזונה בצררי (*עַמְלָץ) בקבוץ (*עַמְלָץ); אך בהנחה שביסוד המלה עומדת השורש מ-ל-א, **עַמְלָץ** עדיפה משני טעמים. ראשית, בעל הצעה המקורית, אשר ודאי ידע את שתי האפשרויות, הצע שמשקל אקטל, בהיסמך על המשקל הזה (אפעול) בעברית, ובעקבותיו קראו כל מיליוןאי המקרא החדים למן צורל (F. Zorell) ואילך: **עַמְלָץ**; ושנית, בעוד שבעברית יש מלים נוספות במשקל זה, ואף מתחום חיי (עכבר ועקרב), לא נודע בה יציג למשקל עקטל (ראה באואר ולאנדר). לפיכך ראוי היה לו לגור לבקר את הצורה בקמצ, **עַמְלָץ**; ד. לפי המסומן במילון ננסחה המלה לשימוש בדורות האחרונים. לא ראיינו כל עדות בספרות בת זמננו לחוותה של המלה, פרט לדיון המדעי על הכתוב המקראי.

גורף ذכר כנראה את הדיון המדעי על **עַמְלָץ**, וביקש להכניס את המלה לשימוש בעברית. אך הוא לא טרכ לבודק את הפרטים, ולכן לא דק הונמקורה של המלה הן בצורתה. ממנו ראו וכן עשו מיליוןאים בני זמננו: ראובן אביגנעם במילונו משנת 1938 (**עַמְלָץ** = shark), ואחריו צבי שרפסטיין ומלק זגורודסקי; כולם כגור, בחרו בצורה **עַמְלָץ**, והביאו כמלה נרדפת לבריש.

ג. **החייאתו של העמלץ**
עד סוף שנות הארבעים לא הייתה מוסכמת לציון הדג הקורי היום בפיניו קריש (shark), ועל הזכות לצינו נאבקו בין השאר השמות: כלב-הים, כלב-המים, סקלידה, גלדן, עמלץ וכריש (בכך נעסק במאמר נפרד). משבגרה ידו של הכריש נדחו הצד ונדונו לשכח שאר ההצעות ועמן אף העמלץ. אמונם הוא נכלל במילוני סוף שנות השישים של נחום סטוצ'קוב וראובן אלקלעי, רק בשל דרכם של מיליוןאים להעתיק אל מילונים ללא הבחנה כל שנמצא במילונים הקודמים.

העמלץ הציגף לקבוצה מכובדת של מילים שחיו על הננייה; ככלומר, מילים מינימיה הראשונים של העברית החיה, אשר היו מועמדות טובות לתפוס מקום באוצר המילים של העברית המתחדשת, אך לא שפר מזמן ומן הכוח אל הפועל לא יצאו.

ואולם לא לאורך זמן. בשנת 1965 נזקק מנחם דור, חבר הוועדה למונחי האzuologia של האקדמיה ללשון העברית, לציין בມילונו האzuologia את הכריש המסוכן *Isuzus oxyrhynchus* בשם עברית; כפי שהעיד בפנינו, הוא דלה את המלה ממילונו של גור, וייחד את העמלץ לציון סוג הכריש הזה. קביעה זו נתקבלה בהסכמה בספרות האzuologia (פישלוזן), ובמיוחד העברי המודרני (אבן שושן, בכרך המילואים). ובעקבות אנשי המקטעו נקבע העמלץ אף לעיתונות.

אפשר שבקבוקות עיוננו יש מקום גם למסקנות מעשיות: השמות לדגיים-חסוס נדונו בוועדה למונחי האzuologia של האקדמיה ללשון העברית בסוף שנות השבעים, והרשימה הסופית נתקבלה בוועדה ב-1982. משומsmith טרם הובאו המונחים המוצעים לאישור הרשמי של המילאה, אך הם הועברו לידיים של בני המקטיע ומפני חסרונו מתחום תורת החיה, וכן מצאו את דרכם אל הספרות האzuologia. כפי שהראינו לעיל, רק בغالר רשלנותו של גור הונצחה הצורה הצרואה, העמלץ, ובעתיו פשטה במילונים אחרים ובספרות המקטיעית. מוצע אפוא למליאת האקדמיה שכאשר תבוא לשער את רשימת המונחים לדגיים-חסוס, תתקן את המעוות, ותשנה את השם לעמלץ, ואת שם המשפחה לעמלציים.

תhea דעתנו על השם **עמלץ** אשר תהא. נראים הדברים שגם להבא ימשיך מין זה של הכריש צמא הדם לשאת בגיןו את השם שהוליד לו מחקר המקרא.

צינויים ביבליוגרפיים: ר' אבניים (גרוסמן) – מ"ץ סgal, מלון עברי-אנגלית שלם, תל-אביב תרצ"ח, עמ' 275 • א' אבן-שושן, המלון החדש, כרך מלואים, ירושלים 1983, עמ' 173 ב' ר'ALKALUYI, מלון עברי שלם, ב', רמת גן 1970 • י' גראובסקי, מלון השפה העברית, תל-אביב תרצ"ה, עמ' 758 • מ' דור, לכטיקון זואולוגי, תל-אביב תשכ"ה, עמ' 251, לכטיקון דברי לאzuologia, ב', תל-אביב תשמ"ז, עמ' 489 • מ' זגורודסקי, מלון כל-בו לחקלאות, א', חלק שלישי, תל-אביב תש"א, עמ' 673 ב' נ"ה טורי-סיני, ערך צי', מלון בני-יהודה, כרך יא, עמ' 5459, הערכה 2 • נ' סטוצ'קוב, אוצר השפה העברית, ניו-יורק תשכ"ח, עמ' 187 • ל' פישלוזן, חיי והצומח של ארץ ישראל, בעריכת ע' אלון, כרך ד: החיים במים, תל-אביב

- תשמ"ג, עמ' 35, 130 • י. קוטשר ושי ליברמן, ערכי המילון החדש לספרות חז"ל א, רמת-גן תשל"ב, עמ' 44, 109–108 • ח' רבין, 'מלים זרות', אנציקלופדיה מקראית, כרך ד, תשכ"ג, עמ' 1076 • צ' שרפטיי, אוצר המלים והניבים, תל-אביב 1939, עמ' 55, מס' 235.
- J. Barr, *Comparative Philology and the Text of the Old Testament*, Oxford 1968, pp. 236–237 • H. Bauer & P. Leander, *Historische Grammatik der hebräischen Sprache*, Halle 1922 • W. Baumgartner, *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*³, Leiden 1983, p. 800a • C. Brockelmann, *Vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, I, Berlin 1908, p. 167 • J. J. Hess, "Über das präfigierte und infigierte 'im Arabischen", *Zeitschrift für Semitistik* 2 (1923), pp. 219–223 • H. L. Ginsberg & W. F. Albright, *BASOR* 98 (1945), pp. 21, 24–25 • L. Köhler, *DLz NF* 2 (1925), p. 1055 • idem, Springmaus und Skorpion, in: *Kleine Licherter*, Zürich 1945, pp. 22–25 • idem, Vom hebräischen Lexikon, *OTS* 8 (1950), pp. 150–151 • idem, *Lexicon in Veteris Testamenti Libros*, Leiden 1953, p. 715b • I. Löw, *Fauna und Mineralien der Juden*, Hildesheim 1969, p. 262 • A. Malouf, *An Arabic Zoological Dictionary*, Cairo 1932, pp. 122–123 • F. Perles, Zur biblischen Fauna und Flora, *MGWJ* 68 (1924), pp. 160–161 • F. Zorell, *Lexicon Hebraicum et Aramaicum Veteris Testamenti*, Roma 1950, p. 609^b